

NOUR - VIRTUȚI EXPRESIVE ÎN TRADUCERE

GABRIELA RADU

Universitatea de Vest din Timișoara

Cuvinte cheie: *traducere, lexical, stilistic*

Schimbările de accent, lungirea sunetelor, procedeele morfologice și derivative, sintactice, lexicale, împrumuturile externe și interne constituie mijloace care generează expresivitate în limba română; acestea sunt decelate de tălmăcitorul epopeii vergiliene, profesorul G. I. Tohăneanu, adevărind aserțiunea că “dacă poezia a fost definită ca artă a cuvântului, atunci traducerea unei poezii “este în sine și prin sine poezie, sau nu este nimic”¹.

Printre cuvintele cele mai bine reprezentate în traducerea Tohăneanu se găsește substantivul *nour*; apare de aproape treizeci de ori, deși nu constituie tălmăcirea aceluiași termen nominal prezent în originalul latinesc. Predilecția traducătorului pentru varianta poetică a termenului nominal “*nour*” se întemeiază pe relația dintre conținut și materialul sonor. Acesta, contribuind la alcătuirea imaginii acustice (*nour/nor*) dobândește virtuți expresive.

Cel mai adesea, *nour* reprezintă traducerea substantivului *nubes,-is*², prin urmare, idiomul originalului își află expresia cu ajutorul termenului românesc corespunzător. O ilustrare a acestei opțiuni de tâlcuire se găsește chiar în primul cânt al epopeii: “Rămân deci ocrotiți de al lor *nour*” (c.I, v. 942), versul reprezentând traducerea în română a fragmentului vergilian “et *nube* cava speculantur amicti” (c.I, v. 516). O privire fugară asupra tălmăcirii

¹ Lucian Blaga, *Isvoade*. Eseuri, conferințe, articole. Ediție îngrijită de Dorli Blaga și Petre Nicolau. Prefață: George Gană, Editura Minerva, București, 1972, p. 171.

² Lat. *nūbilus* (Pușcariu 1189; Candrea-Dens., 1240; REW 5975), cf. it. *nuvolo*, prov. nivel, cat. *nuvol*, sp. (*nube*), astur. *Nublo*, DER.

dezvăluie faptul că versiunea românească este echivalentă originalului, la nivel sintactic: termenul *nube*, aflat în ablativ singular, cu rol sintactic de complement de agent își păstrează poziția intactă și în românește, [ocrotiți] *de nour*. Surpinde însă în traducere, un element lexical, “al lor”, atribut pronominal antepus formei nominale *nour*. În latină, nu se identifică un astfel de termen, însă există altul care nu se găsește tălmăcit în limba română: *cava* (“scobit”, “scorburos”, “adânc”, “fără consistență”). În concluzie, traducătorul a renunțat la un termen descriptiv din original în favoarea altuia, însă de data aceasta, în detrimentul “fidelității”.

În același cânt, autorul traduce următorul crâmpiei epic “*Achates et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem ardebant*” (c.I, v. 579-80) prin “De mult râvneau Enea și viteazul / Ahate-afar’ din *nour* să țâșnească” (c.I, v. 1063-4); elementele de interes se grupează astfel: *ardebant* – *râvneau* și *erumpere* – *să țâșnească*. La nivel lexical și sintactic, traducătorul a echivalat complet situațiile; ceea ce nu a putut fi recuperat în tălmăcire însă, este expresivitatea sonoră a versului original (prezența masivă a consoanei nazale sonore “m”, - deslușită și în termenul nominal în acuzativ *nubem*, - și a aliterăției *Achates...Aeneas...ardebant*).

Prezentă o singură dată în cântul al II-lea, forma nominală *nubes* este tălmăcită în limba română cu elementul regional menționat, așa cum reiese din traducerea versului latin “*nubem eripiam*” (c.II, v. 606): “întregul *nour* negru/... Eu destrăma-ți-l-voi;” (c.II, v. 1099-1104). Traducătorul respectă în traducere cazul acuzativ și regimul sintactic al numelui (obiect direct) în raport cu verbul, și păstrează aliterăția în nazală existentă în textul latin.

Echivalarea semantică a termenului nominal latin *nubes* cu elementul poetic *nour* constituie o soluție statornică pentru traducător, așa cum se vede în tălmăcirea textului vergilian - caecique in *nubibus* ignes terrificant animos” (c. IV, v. 210) - astfel: “...poate că din *nouri* / Doar oarbe flăcări groază ne strecoară / în suflete” (c. IV, v. 384). La nivelul foneticii expresive, se remarcă în versiunea tradusă o dominantă diftongală în cuvintele de rezonanță : *nouri*, *oarbe*, *groază*, *strecoară*, care sugerează o stare de angoasă și dramatism.

Arcus, formă nominală regăsită în textul “*ceu nubibus arcus mille iacit varios adverso sole colores*” (c.V, v. 88-9) este tâlcuit în românește printr-o metaforă, “Brăul-Cosânzenii”; astfel, autorul traducerii recurge la registrul folcloric pentru a meține tonul autohtonizant al traducerii. În textul “tot așa, în *nouri*, / În mii de fețe Brăul-Cosânzenii / Lucește-n ale soarelui răsfrângeri.” (c.V, v. 160-2), traducătorul asociază doi termeni aparținând celor două registre interferente, cel regional/poetic și cel folcloric: *nour* – traducerea lui *nubes* - are un efect stilistic deosebit datorită structurii fonetice apropiate de etimonul original și *Brăul-Cosânzenii*, – traducerea lui *arcus*, alegere remarcabilă prin mobilizarea resurselor expresive ale limbii române.

Tot în cântul al V-lea, *nour*, (traducerea numelui latin *nubes*) se alătură în textul tâlmăcit, formelor regionale sau populare *aripe*, *nalță*³, *hulubița*⁴ și *nimere*, așa cum reiese din versul “Din aripe bătând.../Se nalță hulubița...Și...sub un negru *nour*, / O *nimere* [Eurytion].” (c.V, v. 911-3) De remarcat, urmărind fragmentul vegilian, “*et alis plaudentem nigra figit sub nube columbam*” (c.V, v. 515-6), aliterația în consoana nazală sonoră “n” pe care traducătorul a transferat-o în textul tâlmăcit.

Mai îndepărtată de regimul sintactic al textului latin “*tunc ego...Aenean nube cava rapui*” (c.V, v. 810), folosind repetiția din rațiuni prozodice, traducerea următoarelor versuri, deși poate fi acuzată de o eroare de traducere, *adaosul*⁵ - nu se abate însă de la specificul popular al tâlmăcirii, asumat de autor de la început: “Eu l-am scăpat, c-un *nour* astrucându-l, / C-un *nour* gol;” (c.V, v. 1444-5). O traducere literală l-ar considera pe *nube cava* un ablativ locativ (atunci eu l-am prins pe Enea într-un nor gol), dar autorul traducerii îl folosește pentru a exprima un ablativ modal instrumental.

Fidelă textului original, “*ipse...ostendit ab aethere nubem*” (c.VII, v. 143), traducerea românească se constituie din două paliere

³ Var.: (reg.) nalță vb. I] – Lat. *inaltiare* (< *altus*). Sursa: DEX '98.

⁴ HULUBIȚĂ, hulubițe, s.f. Diminutiv al lui *hulub*. 1. (Reg.) Porumbiță Sursa: DEX '98.

⁵ Cf. G. Lungu-Badea, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, EUV, Timișoara, 2008, p. 18.

lexicale: pe primul se disting două elemente de obârșie slavă (*ivi, văzduh*), pe cel de-al doilea, două elemente de origine latină, ambele în variantă populară (*nalt, nour*): “Ivi dinspre văzduhul nalt un *nour*” (c.VII, v. 249)

În versul “Urmând cu ochii colburiul *nour*” (c.VIII, v. 1023), două lexeme aparținând registrului popular, dintre care o formă adjectivală derivată din numele *colb*, celălalt – *nour*, menționat mai sus, sunt juxtapuse pentru a tâlcui crâmpeii vergilian “oculisque sequuntur / pulveream *nubem*” (c.VIII, v. 593). Cei doi termeni amintiți aparțin unor registre noționale diferite, primul (*colburiu*), derivat dintr-un element terestru (*colb*), cel de-al doilea (*nour*) aparținând lumii astrale. Alăturarea acestor două elemente primordiale relevă o tonalitate gravă, solemnă, specifică textului arhaic, care este însă “îmblânzită” prin întrebuițarea timbrului popular, familiar.

Zeița Iris este prezentă din nou în frântura tradusă, “scriind sub *nouri* / Un mare curcubeu în a ei fugă.” (c.IX, v. 25), cuvântul *nour* constituind și aici, tălmăcirea latinescului *nubes* din versul “ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum” (c.IX, v. 15). Traducătorul a echivalat textul original, nu doar din punct de vedere lexical, ci și sintactic: *sub nouri* – acuzativ de loc cu prepoziție/*sub nubibus* – ablativ locativ cu prepoziție.

Nubibus din versul latin “ubi hic Iuno demissave nubibus Iris” (c.X, v.73) este și aici un locativ (ca în cele mai multe cazuri enunțate) tradus prin *nouri*, formă preferată de traducător: “unde-i Iuno / Sau Iris, cea din *nouri* coborâtă?” (c.X, v. 136-7).

Nour negru din versurile “[arătarea] se risipește / Amestecându-se c-un *nour* negru” (v. 1193) reprezintă tălmăcirea expresiei latinești *nubes ater* din textul “sed sublime volans nubi se immiscuit atrae” (c.X, v. 664). *Ater* este un epitet cromatic convențional pentru substantivul *nubes* (cf. IV, 248), însă în traducerea românească, aliterarea și forma poetică a numelui întrebuițat fac ca exprimarea să piardă din banalitate.

Aluzia la un episod homeric în care Afrodita îl salvează pe Enea de furia lui Diomede, ascunzându-l într-un nor este prezentă în ultimul cânt al epopeii, în versul “*quae nube fugacem feminea tegat*”

(c.XII, v. 52-3) tradus astfel în românește: “un *nour*, plăsmuire / Neghioabă, vrednică de o femeie;” (c.XII, v. 94-5).

Versul vergilian “nec tu me *aeria solam nunc sede videres*” (c.XII, v. 810) dobândește în traducere un spor de expresivitate datorită întrebuintării formei adjectivale prefixate *însingurată* pentru redarea atributului adjectival *solam* și datorită tălmăcirii formei adjectivale *aeria* (*aerius*) prin metafora “cuib de nouri” – expresie care conține forma nominală poetică *nouri* - așa cum reiese din textul tradus: “Altfel, nu m-ai vedea șezând aicea, / Însingurată, într-un cuib de *nouri*” (c.XII, v. 1437-8)

Traducerea românească a următorului vers “*interea excedit caelo nubemque relinquit*” (c. XII, v. 842) oferă un interesant exemplu de inversare a sensului verbelor prezente în text căci *excedere* înseamnă a pleca, a dispărea, iar *relinquere* are înțelesul de “a părăsi”; în acest caz, *nubem* nu își păstrează valoarea de obiect direct al verbului *relinquit* ca în latină, ci devine un acuzativ al punctului de plecare așa cum rezultă din traducerea românească: “Îuno...părăsește / Văzduhul, desprinzându-se din *nour*.”(c. XII, v. 1491-3),

Un ultim caz în care termenul *nour* constituie traducerea latinescului *nubes*, se află în ultimul cânt al poemului: “non secus ac nervo per *nubem* impulsa sagitta” (c. XII, v. 856); în textul original, traseul săgeții (de fapt, traseul Furiei trimise de Jupiter) este enunțat în amănunțime, precizându-se punctul de plecare – *nervo* – (un ablativ al punctului de plecare) și traiectoria săgeții – *per nubem* – (un acuzativ spațial), dar în românește traducătorul omite să îl traducă pe *nervo* (*nervus*, - arc): “Ca o săgeată ...zvârlită printre nouri” (c. XII, v. 1516). Omisiunea menționată pare să fie determinată de constrângerea prozodică, însă ea nu alterează sensul general.

Având o frecvență mai redusă în textul original, substantivul latin *nimbus*, -i este redat în românește cu același cuvânt încărcat de valențe poetice, *nour*. Acest fapt se observă chiar din primul cânt al epopeii, când Eol, stăpânul vânturilor i se adresează Iunonei: “*nimborumque facis tempestatumque potentem*.” (c. I, v. 80), traducerea literală fiind “tu mă faci stăpân al norilor și al furtunilor”, dar tălmăcit de autor în românește astfel: “Și tot prin tine / Eu cârmuiesc și vijelii, și *nouri*” (c. I, v. 149-150), alegerea lui

dovedindu-se oportună întrucât termenul *cârmuiesc* (verb care redă senul expresiei *facis potentem*) face parte din lexicul marinăresc și, alături de termenii climatici *nouri* și *vijelii* constituie apanajul zeului Eol.

În versurile următoare, traducătorul optează pentru o traducere literară, păstrând aliterația existentă în textul original, formele regionale sau populare: “Zăresc ei înșiși, / Privind napoi, un *nour* de cenușă / Plutind întunecat pe cer.” (c. V, v. 1183-5) Obiectul direct al verbului *respiciunt* (privesc) din textul “respiciunt atram in nimbo volitare favillam” (c. V, v. 666) este, în latină, *atram favillam* (cenușă neagră), însă traducătorul alege ca obiect al verbului menționat substantivul *nour* căruia îi adaugă un genitiv al materiei, *de cenușă*. De precizat că, în latină, *in nimbo* este un complement de mod cu prepoziție, nu un complement direct.

În cârmeiul “insequitur *nimbus* peditum (urmează un nor de tălpași)” (c. VII, v. 793), Vergiliu prezintă catalogul trupelor auxiliare, evocând cu măiestrie înfățișarea și armele luptătorilor. Traducătorul face apel la un adaos, renunțând la metafora vergiliană în favoarea unei comparații însoțită de atributul *lung* – absent în textul original: “Ca *nour lung* se-nșiră-apoi tălpașii” (c. VII, v. 1406).

Versul latin “et caput inter nubila condit” (c. IV, v. 177, c.X, v.767) a ajuns un proverb notoriu care s-ar traduce astfel: “[Faima] își ascunde capul în nori”. În limba română, autorul îl traduce cu precizie, folosind termeni regionali și populari ca *nour*, (acesta fiind tâlcuirea latinescului *nubilum,-i*), *a tupila* sau *creștet*: “Dar printre *nouri* *tupilă*-al său *creștet*” (c. IV, v. 327)

În cea de-a doua situație prezentă în cântul al X-lea al epopeii, autorul tâlmăcește proverbul alegând o variantă poetică – căci de data asta, subiectul este Orion - în locul celei folclorice, potrivite pentru subiectul Faima: “Iar fruntea [Orion] și-o ascunde printre *nouri*” (c. X, v. 1378).

O singură dată mai traduce autorul substantivul latinesc *nubilum* cu termenul propus analizei: “Iar pasărea în lumea vânturilor / Ș-a *nourilor negri* își ia zborul...” (c.V, v. 905-6) “atque atra volans in nubila fugit” (c. V, v. 512), reușind o echivalare la nivel fonetic prin aliterația prezentă în sintagma *nour negru*.

Trei forme regionale sunt întrebuințate de autor în tâlcuirea unui singur vers vergilian: “at Venus obscuro gradientis aere saepsit” (c. I, v. 411); acestea sunt cei doi termeni de proveniență latină, *nour* care traduce de astă dată substantivul latin *aer*, *aeris* și *învește* care redă întocmai idiomul originalului (lat. *investire*). Textul românesc se prezintă astfel: “Iară Venus / În nour negru pe drumași i-nvește” (c.I, v. 751-2).

Textul “stat ferrea turris ad auras” (c.VI, v. 554) este tâlmăcit în românește prin ”Un turn semeț de fier se suie-n *nouri*” (v.996). Autorul respectă textul și intenția poetului latin, căci echivalează termenul poetic *aura*, al cărui sens figurat este prezent în textul vergilian, cu unul din același registru semantic.

Traducerea românească prezintă în cântul al VII-lea două ființe mitologice, centaurii, și originea lor: “...doi centauri zămisliți de *nouri*” (v. 1198). Traducătorul redă compusul latin *nubigena,-arum* (“născut din nori”) din textul original “cei duo nubigenae” (c.VII, v. 674) prin sintagma “zămisliți de *nouri*”; alăturarea a două forme regionale, *zămisliți* (ZĂMISLÍ, zămislesc, vb. IV. înv. și reg. Din sl. zamysliti. Sursa: DEX '98) și *nouri* constituie un adaos de expresivitate și, în același timp, de pertinentă echivalare a radicalului [*gen-*] din compusul latin menționat, prin participiul *zămisliți* care are același înțeles dar și însușiri evocatoare în plus, datorită sonorităților arhaice. O situație identică cu cea prezentată mai sus se găsește în cântul al VIII-lea al epopeii, unde fragmentul “tu nubigenas” (c.VIII, v. 293) este tradus în românește cu “Centaurii, din *nouri* zămisliți” (v. 506).

Semn de egalitate se poate pune între forma nominală latinească *nubes*, *-is* și cea românească *nour*, așa cum o face traducătorul în situațiile următoare: “tantus se nubibus imber ruperat” (c.XI, v. 548) este redat prin “Așa potop din *nouri* se rupsesse” (v. 954) și în cântul următor, versul original “quae nube fugacem feminea tegat” (c.XII, v. 52-3) este tâlmăcit prin “Și n-o putea să-și ocrotească fiul/ Fugarnic, cu un *nour*...” (v. 94). În ambele situații, traducătorul respectă întocmai sensul termenului discutat, dar și registrul casual al acestuia.

Observarea unui crâmpci din traducerea profesorului G. I. Tohăneanu e o dovadă ca aceasta ia ființă într-o zonă de interferență între structurile stilistice ale eperei vergiliene, *Eneida*, și structurile stilistice proprii traducătorului.

Bibliografie selectivă

- Cartford, John C., *A Linguistic Theory of Translation: An Essay on Applied Linguistics*: Oxford University Press, London, 1965.
- Kohn, Ioan, *Virtuțile compensatorii ale limbii române în traducere*, București, Editura Facla, Timișoara, 1983.
- Lungu Badea, Georgiana, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria și didactica traducerii*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2008.
- Schleiermacher, F., D., E., *Hermeneutica*, Traducere, note și studiu introductiv de Nicolae Râmbu, Iași, Polirom, 2001.
- Tohăneanu, G. I., *Antologie vergiliană cu comentarii*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1986.
- Idem, *Cuvinte românești*, Timișoara, Editura Facla, 1986
- Idem, *„Viața lumii” cuvintelor / vechi și nou din latină*, Timișoara, Editura Augusta, 1998.
- Vergilius Maro, Publius, *Eneida*, prefață și traducere de G.I. Tohăneanu, note și comentarii de Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib, 1994.
- Virgil, *Eclogues, Georgics, Aeneid 1-6*, Translated by H. R. Fairclough Revised by G. P. Goold, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1999.
- Wilss, Wolfram, *Knowledge and skills in Translator Behavior*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1996.

NOUR - EXPRESSIVE VIRTUES IN TRANSLATION (Abstract)

Keywords: *translation, lexical analysis, style*

Change accent, lengthening of sounds, morphological and derivative, syntactic, lexical processes, foreign and domestic loans are means generating expressivity in Romanian; they are revealed by Professor G. I. Tohăneanu, who testifies assertion that "if poetry has been defined as the art of the word, the translation of poetry is in and of itself poetry, or it is nothing."